

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Series "Psychology". № 1(15), pp. 15-22 (2022)
УДК 159.942
DOI: [https://doi.org/10.17721/BSP.2022.1\(15\).3](https://doi.org/10.17721/BSP.2022.1(15).3)

ISSN 1728-3817
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University", 2022

Георгій Дубровинський, канд. психол. наук, доц.
ORCID: 0000-0001-6621-4229

Мар'яна Дудкевич, студ.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Подано результати дослідження особливостей перебудови емоційної сфери та поведінки підлітків. Якщо це пояснювати тільки гормональним фоном та фізіологічними змінами, то цього недостатньо, щоб охарактеризувати всю суперечливість образу "Я" підлітка.

Складнощі переходу на новий віковий рівень підвищують напруження підлітка, тому розвиток емоційного інтелекту та пов'язані з ним соціальні фактори впливу мають велике значення для формування особистості.

Підлітковий вік (14–17 років) характеризується імпульсивністю, бажанням наполягати на своєму, незрілістю суджень, викликає заклопотаність своєю фізичною привабливістю. Підліток стає сором'язливим, що зумовлює невпевненість, призводить до поведінки, яка тягнє до ризику, соціальному конфлікту. Багато підлітків роблять висновки, що їх ніхто не розуміє.

Порушення розвитку емоційного інтелекту в підлітків породжує такі проблеми, як підвищена тривожність, проблеми в самовираженні, спілкуванні, порушення розуміння та регулювання своєї поведінки й безліч інших. На даних нашого дослідження продемонстровано можливість усвідомити той факт, що розвиток емоційного інтелекту (ЕІ), як такий, практично мінімальний. Причини такого явища дозволяють нам шукати можливості впливу на зазначену ситуацію та намітити шляхи подолання кризи в майбутньому.

У 14–17 років підліток прагне зайняти таку соціальну позицію, що відповідає його потребам у самовизначенні, виявити свої можливості в багатьох сферах життєдіяльності. Соціально значущу діяльність у підлітковий період необхідно допомагати формувати. Проведення занять у школі, ліцеї, спеціально організована діяльність корисні для підлітка та передбачають вихід на новий рівень мотивації, реалізацію настанови його на систему "Я і суспільство", розгортання різноманітних форм спілкування з дорослими на основі моральної співпраці.

Ключові слова: підлітковий вік, емоційний інтелект, самовираження.

Постановка проблеми. Дослідження особливостей спілкування з учителями та батьками дітей підліткового віку, що визначається як критичний період, пов'язано з тим, що в особистісному розумінні у них виникають певні ознаки конфліктності, недовіри, незрілої самовпевненості. Також слід визначити зміни у відносинах з однолітками, тобто їхню переорієнтацію у спілкуванні.

Високий рівень розвитку емоційного інтелекту дедалі частіше обговорюють як невід'ємну складову успішної людини, особливо у сферах управління та бізнесу (наприклад, на Всесвітньому економічному форумі емоційний інтелект внесено до списку найважливіших компетенцій до 2020 р.). Отримані дані свідчать про те, що емоційний інтелект молоді має низький рівень розвитку. Це підтверджує припущення, що зазначений конструкт у підлітковому віці ще тільки формується [18].

Ураховуючи, що існує дуже мало робіт, які аналізують розвиток емоційного інтелекту в підлітковому віці, наше дослідження має певні обмеження. По-перше, особливостями досліджуваної вибірки. По-друге, емоційний інтелект як процесуальне явище розгортається в часі й тому, щоб розкрити та виявити особливості динаміки його розвитку та еволюції запропоновано лонгitudну форму роботи.

Відомими є дослідження І. Еснаола й інших учених, у яких подано аналіз розвитку емоційного інтелекту в підлітковому віці, метою якого було вивчення його тимчасової стабільності протягом одного навчального року. Для цього використано поперечні зрізи шести вікових груп: від першого року середньої школи (12–13 років) аж до другого року бакалаврату (17–18 років) [25].

Цей та інший досвід може стати підґрунтям для проведення порівняльних лонгitudних досліджень у різних країнах і спільнотах, де емоції й емоційність є специфічною ознакою їхньої культури, для з'ясування закономірностей та особливостей розвитку емоційного інтелекту протягом триваліших періодів.

Мета статті – вивчити тимчасову стабільність емоційного інтелекту протягом одного навчального року й емпірично дослідити особливості розвитку емоційного інтелекту учнів підліткового віку.

Для досягнення мети дослідження були поставлені такі завдання:

- емпірично дослідити та визначити особливості розвитку емоційного інтелекту учнів восьмого та одинадцятого класу фізико-математичного ліцею;
- встановити особливості взаємозв'язку рівня емоційного інтелекту з креативністю, ментальним інтелектом та шкільною успішністю;
- за результатами восьмого й одинадцятого класу фізико-математичного ліцею визначити динаміку розвитку рівня емоційного інтелекту учнів;
- емпірично дослідити та визначити особливості й динаміку розвитку емоційного інтелекту учнів восьмого та одинадцятого класу учнів ліцею гуманітарного спрямування;
- визначити загальні тенденції розвитку емоційного інтелекту учнів, здійснити порівняльний аналіз динаміки розвитку емоційного інтелекту учнів гуманітарного та фізико-математичного ліцею та підтвердити або спростувати гіпотезу про нижчий рівень емоційного інтелекту математично обдарованих учнів.

Теоретичний аналіз

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підлітковий вік відносно недавнє історичне утворення, до XVII–XVIII ст. його не розглядали як особливий віковий період. Уведення систематичної шкільної освіти в багатьох країнах розпочалося у XIX ст., що призвело до відстрочення моменту прийняття ним ролей, властивих дорослій людині. Змістові особливості підліткового віку зумовлюються культурно-історичними, соціально-економічними процесами відповідного соціуму, що постає детермінантами їхнього особистісного становлення, виявами суспільної позиції, прихильності до цінностей середовища.

© Дубровинський Георгій, Дудкевич Мар'яна, 2022

С. Дерев'янка, зокрема, визначено вікові особливості розвитку здатності до управління емоціями. Ідеться про особливості емоційної сфери особистості підліткового віку (12–16 років), а саме: емоційна експресивність, бурхливе виявлення почуттів, зростання частоти використання пасивних способів реагування (переочікування, уникнення складнощів), посилення емоційної саморегуляції, її тісний зв'язок із копінг-поведінкою.

Передумовами розвитку емоційного інтелекту у цей вік вважають таке:

- виокремлення у розвитку інтелектуальних здібностей кількісної і якісної площини цього процесу;
- пізнавальні процеси супроводжуються не просто емоційними, а емоційно-вольовими виявами;
- переорієнтація навчальної діяльності на провідну;
- взаємостосунки з ровесниками стають найбільш значущими;
- критичність самооцінки посилюється;
- "я-концепція" визначає ставлення до успіхів у навчанні і вибіркове ставлення до навчальних предметів, розвивається профільна спрямованість [7, с. 193–208].

Положення сучасної системи знань про різні аспекти проблеми розвитку емоційного інтелекту розроблені багатьма вченими [5, 6, 20, 24, 26].

Основними методологічними і теоретичними засадами дослідження стали концептуальні підходи до розвитку особистості як суб'єкта власної життєдіяльності загалом [15, 16, 17, 19, 22].

Підходи щодо закономірностей розвитку особистості у підлітковому віці дослідники подають як необхідну умову психічного розвитку та діяльності, як рушійну силу [1, 2, 23]. Проблемою спілкування займалися українські вчені, які визначають, що спілкування має дуже важливе значення у житті людини, є основою результативної діяльності у будь-якій сфері людського буття. [9, 10, 11, 12, 13].

Вивченню комунікативних властивостей підлітків присвячені дослідження, які наголошують на тому, що комунікативні навички є найважливішим чинником самореалізації особистості в підлітковому віці [3, 4, 14].

За результатами теоретичного аналізу, вірогідними чинниками розвитку комунікативної сфери підлітків було визначено: спрямованість особистості на комунікацію, морально-комунікативні якості, досвід, уміння самопрезентації, емоційна стійкість, емпатія, сенситивність, самоконтроль, автономність і рефлексію.

Для всіх підлітків (старших і молодших) найбільш значущим є зв'язок потреби у спілкуванні з рівнем розвитку емпатії, оскільки провідною діяльністю їхнього розвитку є діяльність спілкування з однолітками [21 та ін.].

З'ясовуючи детермінанти становлення й розвитку емоційного інтелекту виокремлено вплив зовнішніх чинників на нього у підлітків (С. Каріберан та ін.). За результатами дослідження представлено теоретичну модель впливу зовнішніх факторів на ЕІ підлітків (рис. 1).

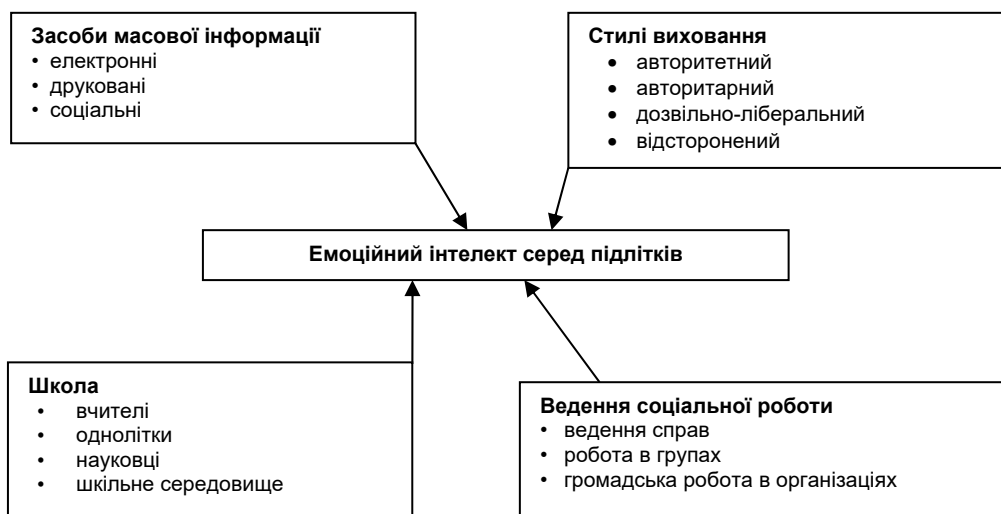

Рис. 1. Вплив зовнішніх чинників на емоційний інтелект серед підлітків

Усі зовнішні чинники, такі як стилі виховання підлітка, шкільне середовище, вплив засобів масової інформації та використання відповідних заходів соціальної роботи за допомогою різних моделей, пов'язаних із побудовою та здійсненням соціальної роботи, допомагають підлітку поліпшити свою здатність щодо усвідомлення і керування власними емоціями та почуттями.

Емоційний інтелект допомагає у формуванні здатності розуміти емоції та набувати емоційні знання; рефлексивно регулювати емоції, щоб сприяти емоційному й інтелектуальному зростанню. Усі фактори, серед яких сім'я, школа, засоби масової інформації, відповідне втручання в контексті соціального розвитку можуть значно змінити, поліпшити емоційний інтелект підлітків [27].

Методологія дослідження. Для досягнення мети дослідження використано такий психодіагностичний інструментарій:

- тест на дослідження емоційного інтелекту (EQ) (Н. Холл),
- методика для дослідження ментального інтелекту "Шкала прогресивних матриць" (Дж. Равен),
- діагностика особистісної креативності (Є. Тунік).

Для обробки результатів емпіричного дослідження використовували описові методики, методи математичної статистики: порівняння середніх значень за критерієм U – Мана – Уїтні, кореляційний аналіз за критерієм Пірсона, факторний аналіз. Оброблення даних здійснено за допомогою програми IBM SPSS Statistics 17.

Емпірична база дослідження. Усього в дослідженні взяло участь 158 осіб, учнів Українського фізико-математичного ліцею Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Українського гуманітарного ліцею Київського національного університету

імені Тараса Шевченка. З них учні 8 класів (віком від 14 до 15 років) та 11 класів (віком 16–17 років).

Результати дослідження. Коефіцієнт розумового розвитку й емоційний інтелект не можна назвати протилежними поняттями – їх слід розглядати окремо. Справді, між коефіцієнтом розумового розвитку і деякими аспектами емоційного інтелекту існує певний зв'язок. Проте він такий незначний, що можна вважати ці два поняття незалежними [5].

Ми порівняли отримані статистичні дані у балах (рис. 2) рівня EI та IQ серед учнів 8 класу фізико-

математичного ліцею КНУ імені Тараса Шевченка та виявили, що за високого рівня IQ (100 балів і вище) практична їх більшість.

Результати нашого дослідження підтверджують результати дослідження і думку Д. Гоулмана щодо незалежності понять EI та IQ. Це відображено рис. 3, де йдеться про значення рівня EI та ментального інтелекту учнів 8 класу фізико-математичного ліцею. На основі отриманих даних створено діаграму розсіювання між зазначеними показниками, що свідчить про відсутність зв'язків між ними, коваріація у цьому випадку дорівнює нулю.

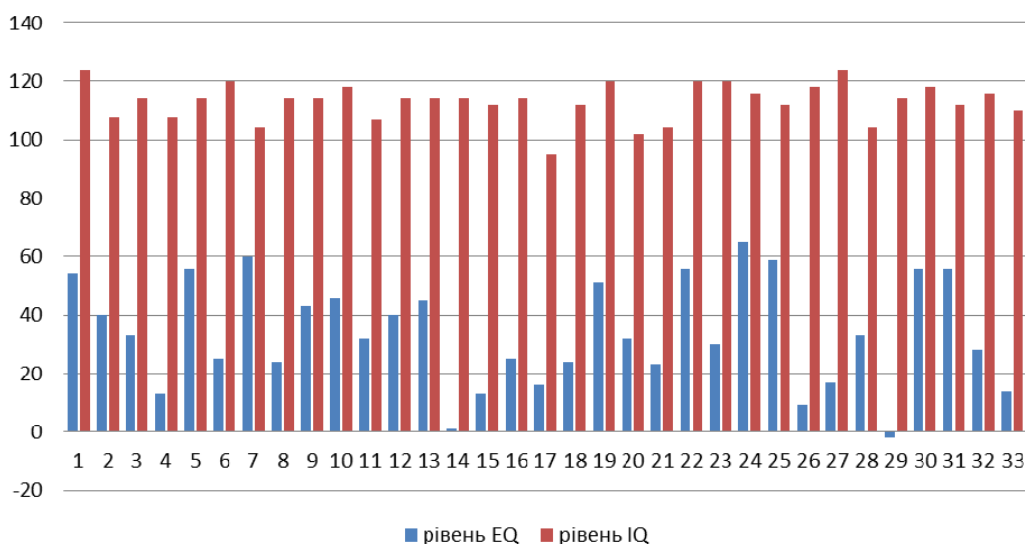

Рис. 2. Показники рівня емоційного та академічного інтелекту учнів 8 класу фізико-математичного ліцею КНУ імені Тараса Шевченка (у стенах)

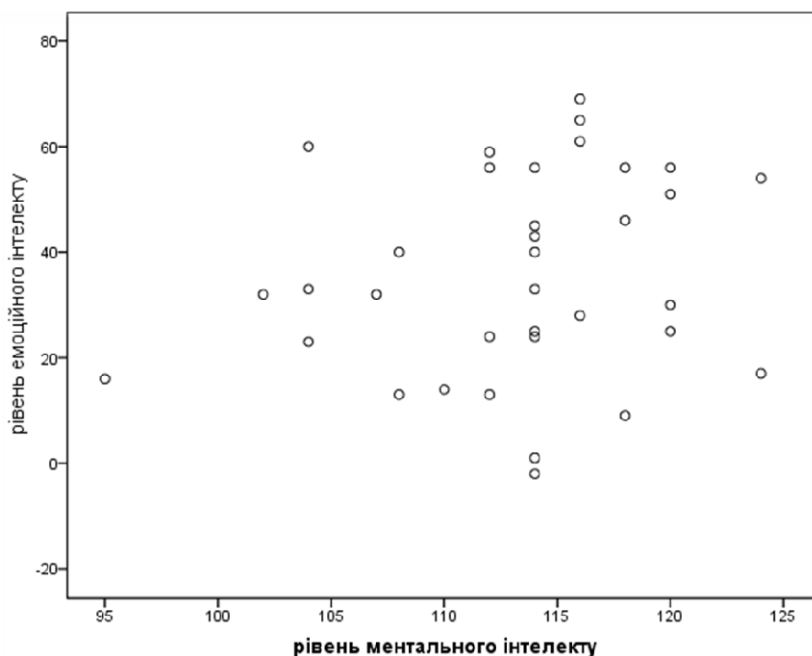

Рис. 3. Точкова діаграма показників рівня ментального інтелекту з рівнем емоційного інтелекту

Саме цей висновок спонукав нас досліджувати EI окремо від рівня ментального інтелекту, абсолютно не заперечуючи значущість і важливість зазначеного елемента у взаємодії з EI.

На підставі аналізу даних за методикою "Тест на дослідження емоційного інтелекту (EI)" Н. Холла встановлено, що суб'єктивно оцінений респондентами високий

рівень EI (показник $70 \geq$ балів), (табл. 1) спостерігаємо в невеликій кількості учнів гуманітарного ліцею та він відсутній у підлітків фізико-математичного ліцею (рис. 4).

Застосовуючи описову статистику середніх даних показників за методикою Ніколасса Холла, ми отримали дані, що подані в табл. 2–3. Оброблення та інтерпретація результатів. Підраховують отримані бали за кожною шкалою.

Таблиця 1

Загальна кількість балів (сума всіх шкал) рівня емоційного інтелекту	
Сума балів	Рівень EI
70 і більше	Високий
69–40	Середній
39 і менше	Низький

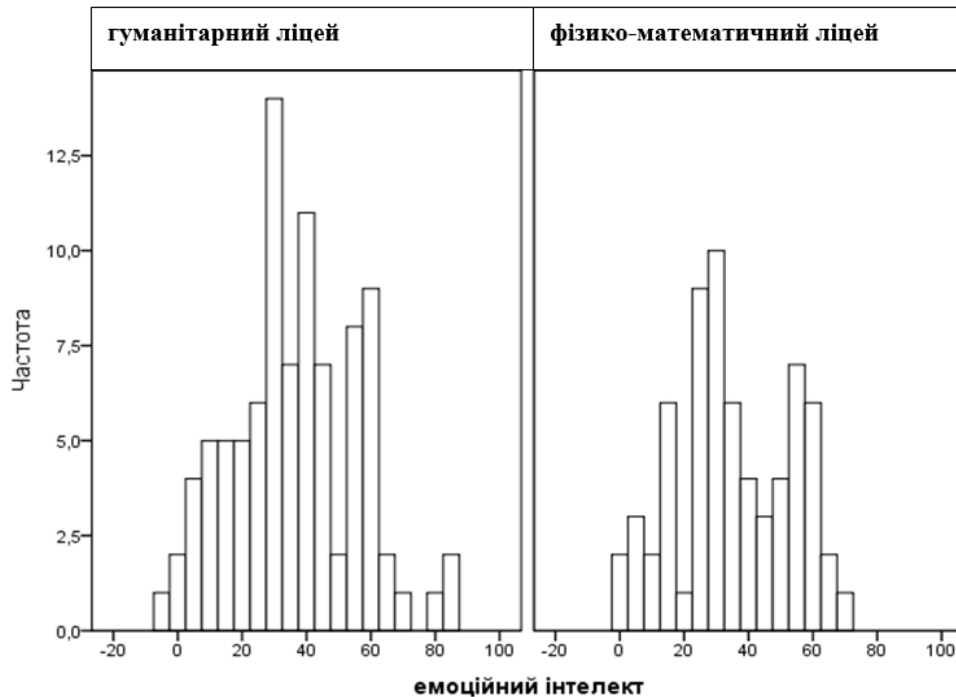

Рис. 4. Рівень емоційного інтелекту у ліцєях КНУ імені Тараса Шевченка

Таблиця 2

Середнє значення показників за тестом Ніколааса Холла (у балах)

№	Показники	Фізико-математичний 8 клас	Гуманітарний 8 клас	Фізико-математичний 11 клас	Гуманітарний 11 клас	8 клас	11 клас
1	Емоційна усвідомленість	10,88	7,37	8,94	9,67	9,12	9,30
2	Управління своїми емоціями	1,73	1,54	2,33	2,22	1,63	2,27
3	Самотивація	7,76	7,07	8,73	7,87	7,41	8,3
4	Емпатія	7,58	8,35	8,48	10,67	7,96	9,57
5	Управління емоціями інших	5,61	7,89	6,90	9,30	6,75	8,1
	N валідних (цілком)	33	46	33	46	79	79

Таблиця 3

Описові статистики
За показником емоційна усвідомленість

Клас	Ліцей	Середнє значення	Стандартне відхилення	N
8	Гуманітарний	7,37	5,535	46
	Фізико-математичний	10,88	4,801	33
	Усього	8,84	5,492	79
11	Гуманітарний	9,67	4,962	46
	Фізико-математичний	8,94	4,507	33
	Усього	9,37	4,761	79
Усього	Гуманітарний	8,52	5,354	92
	Фізико-математичний	9,91	4,722	66
	Усього	9,10	5,130	158

Ми можемо дійти до висновку, що високих показників у школярів не зафіксовано, **середні дані** за показником *емоційна усвідомленість* спостерігаємо в учнів 8 класу фізико-математичного ліцею та 11 класів обох ліцеїв, за показником *самотивація* в учнів 11 класу фізико-математичного ліцею, за показником *емпатія* 11 класу обох ліцеїв та 8 класу гуманітарного ліцею, за

показником *управління емоціями інших* в учнів 11 класу гуманітарного ліцею.

За всіма іншими показниками маємо тільки низькі бали, особливо це стосується такого показника, як *управління своїми емоціями*, де ми отримали найменші бали всіх категорій учнів.

Отже, найменш розвиненими показниками всіх категорій учнів обох ліцеїв є такі: *самотивація*, *управління*

ня своїми емоціями й управління емоціями інших. Ми можемо зробити припущення про те, що зазначені конструкти (показники) в підлітковому віці ще тільки формуються і це впливає на загалом невисокі показники EI. Незначну, але все ж таки динаміку зростання показників з 8 по 11 клас, ми спостерігаємо в обох ліцеях.

Розподіл отриманих статистичних даних на проценти (за загальної кількості учнів 158) дозволяє нам визначити таке (табл. 4):

- високі показники за EI становлять 10 %, середні – 30 та низькі – 60 %) (за рахунок представників гуманітарного ліцею);
- високі показники за емоційною усвідомленістю досягають 15 %, середні – 60 та низькі – 25 %;

- високих показників за управлінням власним емоціями немає, середні – 20 % та низькі – 80 %;

- високі показники за самомотивацією становлять 10 %, середні – 50 та низькі – 40 %;

- високі показники за емпатією досягають 15 %, середні – 55 та низькі – 30 %;

- високі показники за управлінням емоціями інших становлять 15 %, середні – 40 та низькі – 45 %;

Порівняння даних за T-критерієм найменш розвинених показників із загальної вибірки 158 учнів за парними вибірками представлено в табл. 5–6. Ми спостерігаємо високу кореляцію за $r \geq 0,6$ (коефіцієнт Пірсона), за $p = 0$.

Таблиця 4

Значення статистичних даних за процентилями						
Статистики						
	Емоційний інтелект	Емоційна усвідомленість	Управління власними емоціями	Самомотивація	Емпатія	Управління емоціями інших
Середнє	35,73	9,10	1,94	7,79	8,89	7,62
Мінімум	-5	-7	-14	-7	-6	-6
Максимум	84	18	18	18	18	18
Проценти	10	10,00	1,90	-7,00	2,00	,90
	20	18,80	5,00	-4,00	3,00	4,80
	30	24,70	8,00	-2,30	6,00	7,00
	40	31,00	9,00	,00	7,00	8,00
	50	35,00	9,50	1,50	8,00	9,50
	60	40,00	10,00	4,00	9,00	11,00
	70	46,00	12,00	6,30	11,00	12,00
	80	56,00	13,00	8,00	12,00	13,00
	90	59,00	15,00	10,10	14,10	15,00

Таблиця 5

Кореляції парних вибірок				
		N	Кореляція	Значення
Пара 1	Емоційний інтелект і самомотивація	158	,667	,000
Пара 2	Емоційний інтелект й управління власними емоціями	158	,634	,000
Пара 3	Емоційний інтелект й управління емоціями інших	158	,668	,000

Таблиця 6

Критерії парних вибірок								
		Парні різниці					t	Значущість (двостороння)
					95 % довірчий інтервал різниці середніх			
		Середнє	Стандартне відхилення	Стандартна похибка середнього значення	Нижня межа	Верхня межа		
Пара 1	Емоційний інтелект – самотивація	27,943	15,895	1,265	25,445	30,441	22,097	,000
Пара 2	Емоційний інтелект – управління власними емоціями	33,791	15,487	1,232	31,358	36,225	27,427	,000
Пара 3	Емоційний інтелект – управління емоціями інших	28,114	15,772	1,255	25,636	30,592	22,406	,000

Для формування EI на високому рівні необхідно вивчати зовнішні та внутрішні чинники, що сприяють його розвитку. Ми маємо припущення, що подальший розвиток креативності буде спонукати учнів до розвитку EI.

На рис. 5 ми спостерігаємо досить високі показники за рівнем креативності (діагностика особистісної креативності Є. Тунік) порівняно зі значеннями EI.

Наше припущення про зв'язок (суб'єктивна оцінка) рівня креативності на показники EI довели, що $p = 0,001-0,009$, значуща кореляція (табл. 7) відбулася з такими показниками, як EI, емоційна усвідомленість та емпатія, які за отриманими статистичними даними у процентилях мають високі показники у межах 10–15 %.

Іншими словами, є необхідність розвивати інші показники до рівня значущої кореляції у межах освітніх програм навчальних закладів середньої освіти.

Також у матеріалах, присвячених дослідженню емоційного інтелекту, зустрічаємо думку щодо пов'язаності EI та роду діяльності людини або її хобі. Як зазначав Д. Гоулман у своїх працях, люди з розвиненим емоційним інтелектом мають здібності в багатьох сферах. Тож за допомогою опитування учнів на предмет їхнього захоплення, що не містить шкільні предмети, було визначено особливості хобі учнів порівняно з рівнем емоційного інтелекту та складено таблицю хобі підлітків [7] (табл. 8).

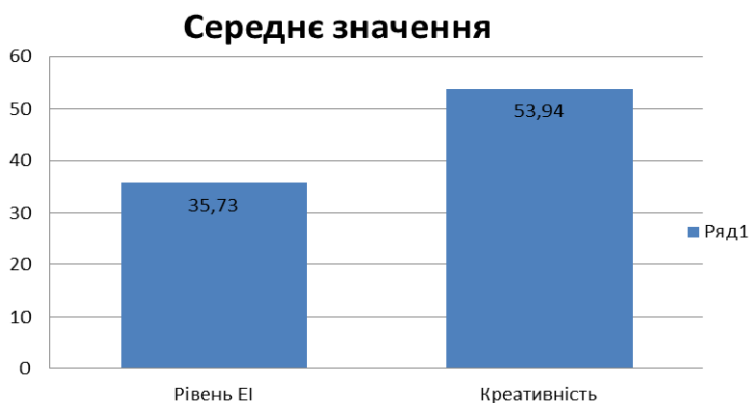

Рис. 5. Середній рівень EI та креативності в учнів ліцеїв

Таблиця 7

Кореляція показників креативності з показниками тесту Холла

		Креативність
Емоційний інтелект	Кореляція Пірсона	,358**
	Значення (двох сторін)	,003
	N	66
Емоційна усвідомленість	Кореляція Пірсона	,416**
	Значення (двох сторін)	,001
	N	66
Управління власними емоціями	Кореляція Пірсона	,205
	Значення (двох сторін)	,098
	N	66
Самомотивація	Кореляція Пірсона	,137
	Значення (двох сторін)	,271
	N	66
Емпатія	Кореляція Пірсона	,320**
	Значення (двох сторін)	,009
	N	66
Управління емоціями інших	Кореляція Пірсона	,315*
	Значення (двох сторін)	,010
	N	66

** Кореляція значуща на рівні 0,01 (двох сторін).

Таблиця 8

Особливості зв'язку між хобі учнів та їхнім рівнем емоційного інтелекту

Рівень EI	Хобі
Середній	Читання (5) Спорт (4) Малювання (3) Музика (4) Шахи (1) Танці (1) Театральна гра (1) Монтаж відео (1) Комп'ютерні ігри (1) Програмування (1) Поезія (1) Писемність (1) Ментальна арифметика (1)
Низький	Комп'ютерні ігри (8) Спорт (5) Малювання (5) Музика (3) Гітара (1) Автомобілі (1) Історія (1)

За отриманими результатами визначено таке: наявність середнього рівня розвиненості емоційного інтелекту свідчить про те, що підлітки мають певне коло інтересів. Це можуть бути різні види предметної творчої діяльності, наприклад, захоплення грою в шахи, читання улюблених авторів. Порівняно з підлітками, що мають низький рівень

розвитку емоційного інтелекту, ця група менше витрачає свого часу на комп'ютерні ігри тощо.

Для отримання простої структури було виконано обертання (рис. 6).

Матрицю факторного навантаження після обертання представлено в табл. 9.

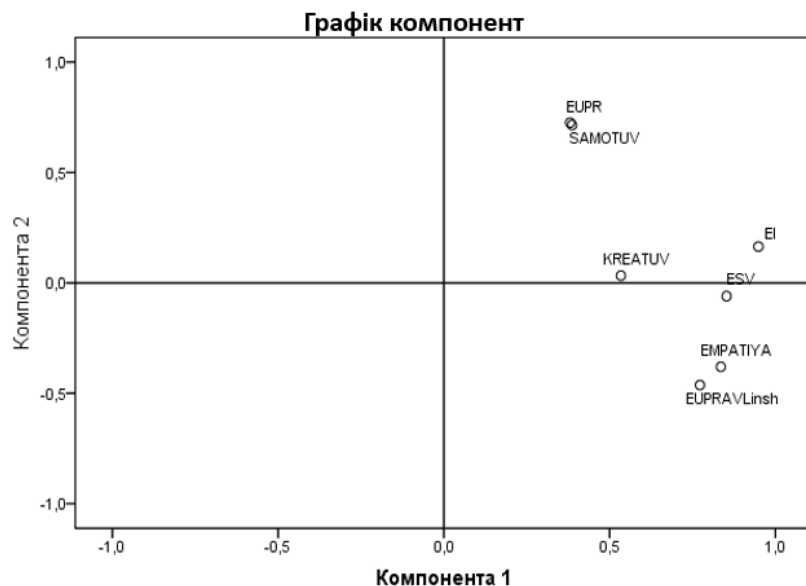

Рис. 6. Графік факторів після обертання

Таблиця 9

Матриця факторного навантаження після обертання
Матриця компонента

	Компонента	
	1	2
Емоційний інтелект	,949	,164
Емоційна усвідомленість	,853	-,060
Управління власними емоціями	,381	,726
Самотивація	,387	,715
емпатія	,836	-,380
Управління емоціями інших	,773	-,462
Креативність	,534	,033

Перший фактор відповідає керуванню власної емоційної сфери, оскільки об'єднує такі показники, як EI, емоційна усвідомленість, емпатії, управління емоціями інших, креативність.

Другий фактор відповідає прагненню до саморозвитку, оскільки об'єднує такі показники, як управління власними емоціями та самотивація.

Якщо перший фактор можна розвивати через креативність, то для другого, що відповідає за саморозвиток, є необхідність пошуку внутрішніх і зовнішніх чинників впливу, ураховуючи вік й індивідуальні особливості (фізіологічні, психологічні) формування та розвитку підлітків під час навчання в умовах, створених у ліцеях КНУ імені Тараса Шевченка.

Треба відзначити, що у США та багатьох Європейських країнах, розвитку EI у школярів приділяють чимало уваги. Зокрема, започатковано програму "Соціального й емоційного навчання" (*Social Emotional Learning, SEL*). Уже починаючи із 2005 р., у десятках тисяч шкіл по всьому світу поширено програми SEL. У багатьох регіонах США, навіть у цілих штатах, програми SEL стали обов'язковою складовою навчального плану.

Проведене дослідження має певні обмеження, оскільки не є репрезентативним, отримані результати передбачають позитивне поле дискусії для розв'язання багатьох питань, які мають точитися щодо особливостей організації навчання в Україні, комплектування класів тощо.

Висновки. Особливості розвитку EI учнів фізико-математичного ліцею полягають у тому, що за високого рівня IQ (100 балів і вище) діти мають досить низькі показники рівня EI. Ми порівняли отримані статистичні дані у стінах рівня EI та IQ серед учнів 8 класу та виявили

їхню незалежність, що дозволило нам окремо розглядати EI, не заперечуючи важливості дослідження рівня IQ.

Встановлено також прямий зв'язок рівня EI із креативністю та шкільною успішністю. Позитивно впливають на розвиток EI читання книг, заняття спортом, музикою; негативно – захопленість комп'ютерними іграми.

Визначено різницю між показниками (за ними можлива динаміка) рівня EI учнів 8 та 11 класів, розвиток якої виявився незначним, кращі показники у динаміці виявилися у дітей гуманітарного ліцею КНУ імені Тараса Шевченка.

Загальний висновок щодо розвитку EI у учнів 8 та 11 класів фізико-математичного та гуманітарного ліцеїв підтверджує нашу гіпотезу про те, що динаміка розвитку EI у цих ліцеях є досить незначною.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в дослідженні розвитку EI учнів середніх шкіл різних регіонів України зі збільшенням терміну проведення, необхідне експериментальне впровадження розробленої програми "соціального й емоційного навчання".

Список використаних джерел

1. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 398 с. (Мастера психологии).
2. Выготский Л. С. Психология развития ребенка. Москва: "Смысл", "Эксмо", 2004. 512 с.
3. Выготский Л. С. Психология развития человека. Москва: "Смысл", "Эксмо", 2005. 1136 с.
4. Гельбак А. М. Проблема кризового стану особистості підлітка на етапі трансформації суспільства. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2019. № 1. С. 68–77.
5. Гоулман Д. Емоційний інтелект / пер. з англ. С.-Л. Гумецької. Харків : Віват, 2018. 213 с.
6. Дерев'янка С. П. Феноменологія емоційного інтелекту: навч.-метод. посібник. Чернівці. Десна Поліграф. 2016. 312 с.

7. Дубровинський Г. Р. Розвиток емоційного інтелекту в процесі фахової підготовки психолога. *Психологічний часопис*: зб. наук. праць / за редакцією Максименка С. Д., Київ. Том 6 № 3. 2020. С. 193–208.
8. Зарицька В. В. Ознаки наявності емоційного інтелекту у особистості. *Вісник Дніпропетровського університету*. Сер.: Педагогіка і психологія. 2013. Вип. 19. С. 74–79.
9. Казаринова В. Н., Погольша В. М. Межличностное общение: учеб. для вузов. Санкт-Петербург: Питер, 2001. 544 с.
10. Калмикова Л. О. та ін. Психологія мовлення і психолінгвістика: навч. посіб. Київ: Переяслав-Хмельницький педагогічний інститут в-о "Фенікс", 2008. 245 с.
11. Кан-Калик, В. А. Учителю о педагогическом общении. Москва, 1987. 190 с.
12. Коваленко А. Б. Проблеми сучасної соціальної психології. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2013. Вип. 14(1). С. 137–146.
13. Корніяк О. М. Психологія комунікативної культури школяра. Київ: Міленіум, 2006. 334 с.
14. Корніяк О. М. Психологія розвитку комунікативної компетентності на різних етапах професійного становлення особистості. *Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України* / за ред. С. Д. Максименка. Київ, 2012. Вип. 39. С. 211–223.
15. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / за ред. Л. М. Прокопенко. Київ: Радянська школа, 1989. 608 с.
16. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва: Политические материалы, 1977. 304 с.
17. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості. Київ: Вид-во ТОВ "КММ", 2006. 256 с.
18. Максѡм К. В. Соціально-психологічні особливості розвитку емоційного інтелекту в підлітковому та юнацькому віці. *Актуальні проблеми психології*: зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Київ, 2019. Т. XII. Вип. 25. С. 164–171.
19. Моляко В. О. Проблеми функціонування творчого сприймання в умовах надлишку інформації різної модальності та значимості. *Актуальні проблеми психології*: зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Київ: "Фенікс", 2013. Т. XII. Психологія творчості. Вип. 16. С. 7–19.
20. Носенко Е. Л., Коврига Н. В. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції. Київ: Вища школа, 2003. 126 с.
21. Павленко Т. В. Особистісні чинники розвитку комунікативних властивостей підлітків: автореф. дис. ... канд. псих. наук: 19.00.07. Київ, 2020. 21 с.
22. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург: Питер, 2002. 720 с.
23. Эльконин Д. Б. Детская психология: учеб. пособ. Москва: "Академия", 2007. 384 с.
24. Bar-On R. The Bar-On Emotional Quotient Inventory (EQ-i): Technical Manual. Toronto: Multi-Health Systems, 1997.
25. Esnaola, I., Revuelta, L., Ros, I., & Sarasa, M. The development of emotional intelligence in adolescence. *Anales de Psicología*, 33(2), 327–333. <https://doi.org/10.6018/analesps.33.2.251831>
26. Mayer J. D., Salovey P., Caruso D. R. Mayer–Salovey–Caruso. Emotional Intelligence Test (MSCEIT) user's manual. Toronto, Canada: MHS Publishers, 2002.
27. Sathyamurthi Karibeeran. Emotional Intelligence Among Adolescents, Shefali Mohanty Social Work, Madras School of Social Work, Chennai, India. *Humanities and Social Sciences* 2019. 7(3): 121–124. <https://doi.org/10.11648/j.hss.20190703.15>.

References

1. Bozhovich L. I. (2008) *Lichnost i yee formirovanie v detskom vozraste*. Sankt-Peterburg: Piter. [in Russian].
2. Vigotskii L. S. (2004) *Psikhologiya razvitiya rebenka*. Moskva: "Smisl", "Eksmo". [in Russian].
3. Vigotskii L. S. (2005) *Psikhologiya razvitiya cheloveka*. Moskva: "Smisl", "Eksmo". [in Russian].

Heorhii Dubrovynsky, PhD (Psychology), Associate Prof.
ORCID: 0000-0001-6621-4229

Mariana Dudkevych, Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN ADOLESCENCE

The article presents the results of a study of the peculiarities of the restructuring of the emotional sphere and behavior of adolescents. To characterize all the contradictions of the image of the "I" of the adolescent, it is not enough to explain only hormonal and physiological changes.

The difficulty of moving to a new age may increase the stress of teenagers, so emotional intelligence development and related social factors are important for the formation of personality.

Adolescence (14–17 years) is characterized by impulsiveness, the desire to insist on their own, and immaturity of their judgments. There is a concern for their physical attractiveness. The teenager becomes shy, which gives rise to insecurity and leads to behavior that tends to risk and social conflict. Many teenagers conclude that no one understands them.

Violation of emotional intelligence in adolescents causes issues such as increased anxiety, problems of self-expression, communication, understanding, and breach of the regulation of their behavior, etc. Our study shows the ability to realizing the fact that the development of emotional intelligence (EI) is almost minimal. The reasons for this phenomenon allow us to look for opportunities to influence a situation and identify ways to overcome the crisis in the future.

At the age of 14–17, teenagers strive to take a social position that meets their needs for self-determination, to show their abilities in many spheres of life. It is necessary to promote socially significant activities in adolescence. Properly organized classes at schools or lyceums for adolescents involves reaching a new level of motivation, implementation of the system "I and society", deployment of various forms of communication with adults based on moral cooperation.

Keywords: adolescence, emotional intelligence, self-expression

4. Helbak A. M. (2019) Problema kryzovoho stanu osobystosti pidlitka na etapi transformatsii suspilstva. *Teoretychni i prykladni problemy psykholohii*, 1, 68–77. [in Ukrainian].
5. Houlman D. (2018) *Emotsiyni intelekt*. Kharkiv: Vivat. [in Ukrainian].
6. Derevianko S. P. (2016) *Fenomenolohiia emotsiynoho intelektu*. Chernihiv. Desna Polihraf. [in Ukrainian].
7. Dubrovynskyi H. R. (2020) Rozvytok emotsiynoho intelektu v protsesi fakhovoi pidhotovky psykholoha. *Psykholohichnyi chasopys*: Tom 6, 3. 193–208. [in Ukrainian].
8. Zarytska V. V. (2013) Oznaky naiavnosti emotsiynoho intelektu u osobystosti. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu*. 19, 74–79. [in Ukrainian].
9. Kazarinova V. N., Pogolsha V. M. (2001) *Mezhlichnostnoe obshchenie: uchebnyk dlya vuzov*. Sankt-Peterburg: Piter. [in Russian].
10. Kalmykova L. O. (2008) *Psykholohiia movlennia i psykholinhvistyka*. Kyiv: "Feniks". [in Ukrainian].
11. Kan-Kalik V. A. (1987) *Uchitel'yu o pedagogicheskomo obshchenii*. Moskva: Prosveshchenie. [in Russian].
12. Kovalenko A. B. (2013) Problemy suchasnoi sotsialnoi psykholohii. *Problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psykholohii*, 14(1), 137–146. [in Ukrainian].
13. Korniiaka O. M. (2006). *Psykholohiia komunikatyvnoi kultury shkoliara*. Kyiv: Milenium. [in Ukrainian].
14. Korniiaka O. M. (2012) *Psykholohiia rozvytku komunikatyvnoi kompetentnosti na riznykh etapakh profesiynoho stanovlennia osobystosti. Naukovi zapysky Instytutu psykholohii im. H. S. Kostiuksa APN Ukrainy*. Kyiv: 39, 211–223. [in Ukrainian].
15. Kostyuk H. S. (1989) *Navchalno-vykhovnyi protses i psykhychnyi rozvytok osobystosti*. Kyiv: Radianska shkola. [in Ukrainian].
16. Leontev A. N. (1977) *Deyatelnost. Soznanie. Lichnost*. Moskva: Politicheskie materialy. [in Russian].
17. Maksymenko S. D. (2006) *Heneza zdiisnennia osobystosti*. Kyiv: TOV "KMM". [in Ukrainian].
18. Maksom K. V. (2019) *Sotsialno-psykholohichni osoblyvosti rozvytku emotsiynoho intelektu v pidlitkovomu ta yunatskomu vitsi. Aktualni problemy psykholohii*, (25), 164–171. [in Ukrainian].
19. Moliako V. O. (2013) *Problemy funktsionuvannia tvorchoho sprymannia v umovakh nadlyshku informatsii riznoi modalnosti ta znachymosti. Aktualni problemy psykholohii*, (16), 7–19. [in Ukrainian].
20. Nosenko E. L., Kovryha N. V. (2003) *Emotsiyni intelekt: kontseptualizatsiia fenomenu, osnovni funktsii*. Kyiv: Vyshcha shkol. [in Ukrainian].
21. Pavlenko T. V. (2020) *Osobystisni chynnyky rozvytku komunikatyvnykh vlastyvostei pidlitkiv*. [Personal factors in the development of communicative properties of teenagers] (Extended abstract of Candidate's thesis). Kyiv. [in Ukrainian].
22. Rubinshtein S. L. (2002) *Osnovi obshchei psikhologii*. Sankt-Peterburg: Piter. [in Russian].
23. Elkonin D. B. (2007) *Detskaya psikhologiya*. Moskva: "Akademiya". [in Russian].
24. Bar-On R. The Bar-On (1997) Emotional Quotient Inventory (EQ-i): Technical Manual / R. Bar-On. Toronto: Multi-Health Systems, 1997.
25. Esnaola, I., Revuelta, L., Ros, I., & Sarasa, M. (2017). The development of emotional intelligence in adolescence. *Anales de Psicología*, 33(2), 327–333. <https://doi.org/10.6018/analesps.33.2.251831>
26. Mayer J.D., Salovey P., Caruso D.R. Mayer–Salovey–Caruso (2002) Emotional Intelligence Test (MSCEIT) user's manual. Toronto, Canada: MHS Publishers, 2002.
27. Sathyamurthi Karibeeran (2019) Emotional Intelligence Among Adolescents, Shefali Mohanty Social Work, Madras School of Social Work, Chennai, India. *Humanities and Social Sciences* 2019; 7(3): 121–124. <https://doi.org/10.11648/j.hss.20190703.15>

Надійшла до редколегії 01.03.22
Рекомендована до друку 15.05.22